

Laudatio pronesené u příležitosti udělení medaile Františka Palackého AV ČR za zásluhy v historických vědách v roce 2015

Pavel Oliva je bezesporu nejvýznamnějším českým historikem antického starověku a jedním z mála humanitních vědců pocházejících z této země, kteří se prosadili i v celosvětovém měřítku. K úspěchu byl předurčen vzácnou kombinací střizlivého úsudku a múzického citu. Ten se plně projevil v krásné češtině, do níž převedl nejstarší řeckou poezii. Překladatelské činnosti se věnuje dodnes. V posledních letech českému čtenáři vůbec poprvé zpřístupnil dílo Polybiovo, v němž našel spřízněnou duši. Tento antický historik totiž kladl nade vše kritický racionální rozbor, stejně jako Pavel Oliva. V jedné ze svých posledních prací ocitoval z Polybia tuto charakteristickou pasáž. „Stačí omyly, jichž se autoři dopouštějí z neznalosti, těm se člověk stěží vyhne. Uvádíme-li však úmyslně nesprávná tvrzení v zájmu vlasti, přátel, nebo za odměnu, čím se pak lišíme od těch, kteří si tím získávají živobytí?“ (Polybios a jeho svět, s. 63).

Svoji badatelskou kariéru Pavel Oliva zahájil monografií „Raná řecká tyrannis. Studie k otázce vzniku státu,“ kterou dopsal v roce 1953. Vznik jedynolády v řeckých obcích považoval za přechodný jev, důsledek úpadku moci rodové aristokracie a nástupu otrokářské buržoazie. To je dnes všeobecně převládající názor a první práce Pavla Olivy předznamenávala pozdější vývoj historického bádání i po metodologické stránce. Od počátků své badatelské dráhy byl důsledným zastáncem kombinovaného historického průzkumu, vycházel důsledně nejen z písemných pramenů, ale i z poznatků o materiální kultuře. Podle něj byla nedílnou součástí historického výzkumu jak filologie, tak archeologie. Ve svých historických pracích obhajoval jedinečnost a specifičnost každé historické situace. Vždy rozhodně odmítal zjednodušující interpretace, které v historii hledaly analogie současných jevů a procesů. To je také dominantní rys soudobého historického bádání.

Dílo Pavla Olivy intenzivně reflektuje nejen vývoj historické vědy ve světě, ale i politický vývoj doma, v Československu druhé poloviny 20. století. Knihu „Raná řecká tyrannis“ napsal v stalinistické éře nejen jako marxistický historik, ale především jako zapřisáhlý odpůrce jakékoli totality. Rozhodně odmítal tezi o pozitivní historické roli jedinců, kteří na sebe strhli veškerou moc, aby mohli lépe realizovat svůj program. V textu knihy tuto kritiku z taktických důvodů namířil proti „buržoazní vědě,“ v níž byla „přeceňována úloha osobnosti a pěstován kult „silného jedince““ (Raná řecká tyrannis, s. 64). O tom, kam tato kritika mířila, však není nejmenších pochyb. V době vydání knihy „Raná řecká tyrannis“ v Československu „kult osobnosti“ právě vrcholil.

V roce 1959 vyšla další monografie Pavla Olivy, „Pannonie a počátky krize římského impéria.“ Ze vzdáleného Řecka se přesunul do tehdy sousední země, Maďarska, jehož území bylo v minulosti součástí antické římské říše. Kontrast v probíraných tématech nemohl být větší - vzápětí po vydání práce o počátcích antického státu obrací svou pozornost k jeho konci. V první knize sledoval bouřlivý rozvoj měst, řemeslné výroby, obchodu a otrokářského systému, ve druhé knize analyzuje naopak symptomy úpadku – města ztrácí na významu, kvalita řemeslné výroby upadá, obchodní styky ztrácí na intenzitě, měna je ve vleklé krizi a

ekonomika založená na otrocké práci stagnuje. „Raná řecká tyrannis“ byla analýzou problémů, které řeší společnost překotně budující nový svět. „Pannonie a počátky krize římského impéria“ byla neméně objevnou a stejně varovnou analýzou problémů otupělé civilizace, která se pomalu, ale nezadržitelně rozpadá. První dvě monografie Pavla Olivy jsou průkopnické sondy do dějin antického starověku, ale vypovídají také o budovatelském nadšení a krutém vystřízlivění poválečné generace českých levicových intelektuálů.

Deset let po napsání knihy o Pannonii, v roce 1967, Pavel Oliva dokončil svoji třetí knihu, „Sparta a její sociální problémy.“ Autor se vrací do antického Řecka a k počátkům řecké civilizace. Nevěnuje se však všeřeckému politickému jevu, jako v knize o tyranidě, ale historii jednoho z řeckých států, Sparty. Ta se od ostatních řeckých států lišila prakticky ve všem a za svůj úspěch vděčila rozhodnému odmítnutí převratných inovací, které se ve větší či menší míře prosadily ve všech ostatních řeckých obcích. Spartané lpěli na tradicích a jejich stát byl od počátku do konce založen na rozdělení obyvatelstva na privilegované válečníky a zemědělce, kteří byli jejich majetkem. Hlavním tématem knihy je tedy společenství s tisíciletou historií, které se proslavilo tím, že se programově neměnilo. V Olivově historické práci se tedy opět radikálně proměňují lidé, doba a území, stejně jako předmět studia. Největší proměnu však doznal autor samotný.

V šedesátých letech 20. století z textů Olivových vědeckých prací mizí prakticky beze stopy ideologické postoje, které charakterizovaly jeho monografie o řecké tyranidě a do značné míry i o římské Pannonii. Mizí z nich nejen tvrzení motivovaná marxistickou ideologií, ale také veškeré paušální soudy. Tato změna souvisí se proměnou publika, ke kterému se autor obrátil. „Sparta a její sociální problémy“ je určena velice úzké obci vzdělavců. Její síť je řídká, ale pokrývá celý civilizovaný svět. Vstupenkou do tohoto elitního kroužku je perfektní znalost staré řečtiny a u všech členů se samozřejmě předpokládá živý zájem o tradiční evropská témata, včetně historie spartského státu a jeho specifických rysů. Více než polovinu textu knihy o Spartě tvoří autorovy kritické komentáře k názorům badatelů, z nichž celá řada byla jeho osobními přáteli. Kniha je v podstatě záznamem dialogu, který autor v tichu své pracovny vedl nejen se svými zahraničními kolegy, ale i s badateli všech předchozích generací. Včetně vůbec prvních historiků, Herodota a Thukydidy, kteří diskusi o Spartě zahájili. To je také důvod, proč monografie „Sparta a její sociální problémy“ nemá závěr – diskuse zůstala otevřená. Třetí kniha Pavla Olivy představuje zásadní příspěvek k bádání o Spartě, ale je také výmluvným svědectvím o vysokých ambicích a neobyčejném tvůrčím vzepjetí českých intelektuálů šedesátých let.

Jako čtvrtou vědeckou monografii Pavel Oliva již od roku 1969 plánoval práci věnovanou historii řeckých států od poloviny 4. do poloviny 2. století před Kristem. Projekt byl logickým pokračováním monografie o Spartě, protože rovněž pojednával o řeckých dějinách. Jejím ideovým protějškem však byla monografie o Pannonii, protože jejím tématem byla analýza postupujícího úpadku kdysi slavných řeckých států. Autor v knize líčí, jak se dostávají nejprve do područí Makedonie a potom jsou pohlceny říší římskou. Kniha reflektovala normalizační sedmdesátá a osmdesátá léta v Československu rovněž v tom, s jakými obtížemi se autor dostával k zahraniční literatuře. V důsledku těchto vnějších okolností monografii dokončil až

po změně politických poměrů. V předmluvě napsané v březnu roku 1990 se mohl o svých záměrech vůbec poprvé vyjádřit zcela otevřeně.

„V mírových jednáních a smlouvách,“ napsal Pavel Oliva, „se již v klasickém období nejednou hovoří o svobodě a autonomii řeckých obcí. Současně se tu však setkáváme se snahou o hegemonii, o mocenskou nadvládu silnějších nad slabšími. Podobně tomu bylo i za helénismu, kdy se vládcí jednotlivých říší snažili v konfliktech se svými soupeři získat Řeky na svou stranu hesly o svobodě a autonomii. Ani mezi řeckými státy neustala v té době řevnivost a mocenské spory. Kromě toho se projevovaly rozbroje uvnitř obcí mezi jednotlivými skupinami občanů ... Politické boje probíhaly v antickém světě v sociálních a ekonomických vztazích, které byly odlišné od poměrů naší doby. Řecká polis byla však základnou individuální svobody a politické aktivity občanů. Postupně přestala být reálnou politickou silou. Zůstala však inspirujícím zdrojem pro své občany při obraně jejich svobody a nezávislosti proti mocenské agresii. Proto k nám jejich snahy a tužby i jejich prohřešky a omyly promlouvají i dnes s aktuální naléhavostí.“ (Řecko mezi Makedonií a Římem, 7).

Od sedmdesátých let 20. století se Pavel Oliva systematicky věnuje tomu, co považuje za svoji samozřejmou povinnost – překladům antických řeckých autorů a monografiím o antických dějinách, které oslovují celou čtenářskou obec. Sérií monografií pokryl řecké dějiny v celém rozsahu a společně s Janem Burianem napsal monumentální a velice úspěšné „Civilizace starověkého Středomoří,“ které se v tomto roce dočkaly druhého vydání. V této záslužné, ale vyčerpávající práci Pavel Oliva pokračuje i v 21. století. Historická práce pro něj nikdy nebyla zaměstnáním, ale vždy posláním. Tento postoj byl dán jeho drastickou životní zkušeností. Od osmnácti let byl donucen žít po čtyři roky v nacistických koncentračních táborech, v nichž zahynula většina příslušníků jeho rodiny. Osobní prožitek rozpadu Evropy ho přivedl k přesvědčení, že je nutné nejen studovat kořeny této civilizace, ale také intenzivně pečovat o její budoucnost. Pavel Oliva svůj čas vždy dělil rovnoměrně mezi osvětovou činnost, organizaci vědeckého bádání a svůj vlastní vědecký výzkum. Inicioval a autorsky se podílel na celé řadě vědeckých projektů, řídil práci stálých komisí a organizoval vědecká setkání. Významné stopy zanechal v mezinárodních vědeckých institucích, především v Union académique internationale, ale těžiště jeho činnosti bylo vždy v Akademii věd České republiky.

Jan Bažant